

Türk Tarihi ve Sanatı

Halil Uysal

İslamiyet Öncesi Türk Devletleri ve Sanatı

- Türklerin ilk anayurdu Orta Asya'dır. Doğuda Kingan dağları, batıda Hazar Denizi, güneyde Hindikuş ve Karanlık dağları, kuzeyde ise Altay dağları ve Baykal gölü ile çevrili olan bölgedir.
- Coğrafi şartların elverdiği ölçüde üstün bir medeniyet kuran Türkler'in yaşadığı ilk kültür çevresine "Andro-novo kültürü" denilmektedir. Andronovo Kültürü'nde tunçtan ve altından eşya yapımı yaygındır. Bakır eşyaların üzeri altınla kaplanmıştır. Andronovo'nın devamı "Karasuk Kültürü"dür. Dünyada demirin işlenerek çeşitli eşyaların yapılması ilk defa bu kültür çevresinde görülmüştür. Bu maden Hindistan, Avrupa ve Çin'de ancak yüzyıllar sonra kullanılmaya başlanmıştır.
- İklim şartları ve yeryüzü şekillerine uygun olarak Türkler yarı göçebe bir hayat tarzını benimsemişler, daha çok hayvancılık ve tarımla uğraşmışlardır.

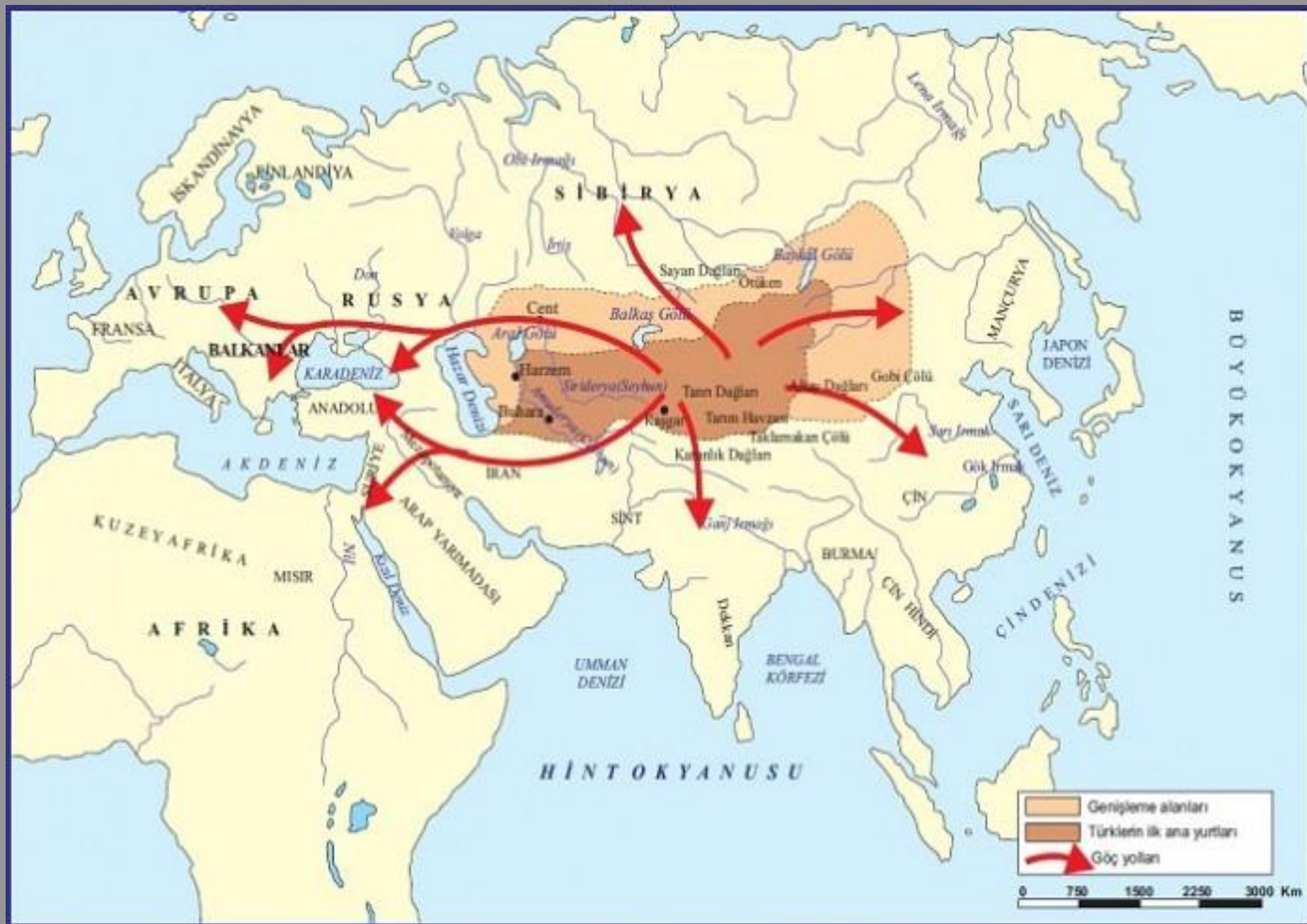
Andronovo Kültürü

- Altay - Tanrı Dağı dağları, Güney Sibiry ve Hazar'ın kuzeydoğusuna kadar uzanan bölgede gelişen Türk kültür çevresine Andronovo kültürü denir. M  1700 ile M  1200 arasına tarihlenir. Bu kültürde bakır araçların yanı sıra tunç, gümüş ve altından araçlara da rastlanmıştır. Eşyalarını hayvan figürleri ile süsleyen bu kültür atı evcilleştirmiştir.
- Andronovo Kültürü  n-Türkler tarafından kurulduğuna dair bazı kanıtlar var. Tarihçiler, etnologlar, sanat ve kültür tarihçileri ile dil araştırmacılarının Türklerin anayurdu olarak kabul ettikleri Altay bölgesinde yapılan arkeolojik araştırmalar, Andronovo kültürünün temsilcisi olan ırkı brakisefal savaşçı Türk ırkının prototipi olduğunu göstermiştir.
- Andronovolıların fiziki açıdan Avrupalı olduğu d ş n lmekle birlikte, Bařkurtlar, Kırgızlar, Tatarlar, Altaylılar, Karakalpaklar, Kazaklar, bazı Özbekler ve Tacikler onların özelliklerini taşımaktadır.

Karasuk Kültürü

- M  1200- M  700 yılları arasına tarihlenen Tunç  ağına ait Türk kültür  evresi.
- Bu kültür adını Yenisey ırmağının kollarından biri olan Karasuk nehrinden almıştır. Orta Asya uygarlığında demir ilk defa bu bölgede işlenmiştir. Ke eden dokunan çadırlarla örtülü dört tekerlekli arabaların kullanıldığı yapılan kazılar sonucunda tespit edilmiştir.
-  l  gömme adetleri ve seramik süslemeleriyle Andronovo Kültürüyle benzerlik gösteren Karasuk kültürü çevresinde yaşayan insanlar, at, deve, sığır ve koyun beslemekte, dokumacılığı bilmekte idiler.

- En yaygın abideleri mezarlarıydı. Taştan yapılan yamuk dörtgen biçiminde yapılan tabutlardaki ölümler baş kısmı geniş tarafa gelecek şekilde ya sırt üstü ya da esnetilmiş olarak yatırılmıştı. Taş veya kil toprak içine döküm yöntemiyle bronzdan yapılmış kürekler, bıçaklar ve benzeri el aletlerinin kabzaları, halka halka, mantar şeklinde ya da hayvan figürü şeklinde sanatsal uğraşlar yapılmıştı.
- Bu devreye ait kurganlardaki buluntular arasında yüzük, bilezik, küpe gibi süs eşyalarına rastlanmaktadır. Kabzaları hayvan figürüyle süslenmiş hançerler, Orta Asya'daki İskit geleneğinin belirtisidir. Atlı-göçebe kültürünün Orta Asya'ya tamamen yayılarak İskit göçebe kültürünün temelini oluşturmuştur.

İskitler-Sakalar

- İskitler'in bir bölümü M.Ö. 8. yüzyılda Aral Gölü ile Hazar Denizi arasındaki bölgeye göç etti. Bir bölümü de Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçerek Rusya bozkırlarına yerleşti ve burada bulunan Kimmerler'i Kafkasya üzerinden güneye sürdü. Savaşçı bir kavim olan İskitler M.Ö. 7.-6. yüzyıllarda Medler ile Asurlular'ın yıkılmasında önemli rol oynadılar. Daha sonra da Persler'le mücadele ettiler. En parlak dönemlerini M.Ö. 6.-4. yüzyıllarda yaşayan İskitler M.Ö. 3. yüzyılda gene bir bozkır kavmi olan Sarmatlar'ın baskısıyla dağıldılar. İskitler'in küçük bir bölümü varlığını Kırım Yarımadası'nda birkaç yüzyıl daha sürdürdü.
- İskitler aslında göçebe bir kavim olmakla birlikte toprağa yerleşen bölümü ileri bir tarım uygarlığı yaratmıştı. İskitler'in Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki koloniler aracılığıyla Yunan kültüründen ve bir süre birlikte yaşadıkları Kimmer kültüründen de etkilendikleri anlaşılmıştır. Kuban yöresinde ortaya çıkarılan buluntularda ise Asur ve Babil kültürünün izleri görülmüştür.

- İskit sanatının en belirgin özelliği savaşçı ve göçebe niteliklerini yansıtan hayvan ve av figürleridir. Büyük bölümü bronz ve demirden yapılmış olan bu yapıtların hemen hemen hepsinde geometrik düzenler içinde av ve hayvanlar arasındaki mücadeleleri gösteren figürler yer alır. İskit sanatı daha sonra bütün Avrasya bozkır sanatını etkilemiştir.
- Herodot'un yazdıklarına göre Yunanlılar, elbise teferruatlarını, gümüş ve altın at takımlarını İskitlerden öğrenmişlerdir. Hem kurganlardan çıkan arkeolojik kalıntılar, hem de Herodot'un tarih kitabı ile benzeri kaynaklar İskitlerin bir kısmının atlı göçebe bir kısmının ise çiftçi bir hayat yaşadığını göstermektedir. Göçebe İskitler at, sığır ve koyun yetiştirmiştir.
- Göçebe İskitler yurt adı verilen çadırlarda kalırlardı. At tarafında çekilen hareketli ve tekerlekli yurtlarda vardı. Göç zamanı kadın ve çocuklar bu hareketli yurdun içinde kalır erkekler atı sürerlerdi.
- İskitler pişmiş topraktan kap kacak yapmayı biliyorlardı. Kurganlarda İskit hayvan üslubu ile işlenmiş pişmiş topraktan kap kacak bulunmuştur.
- İskitler maden işlemeyi biliyorlardı. Bronz ve bakırı sıcak (eriterek) demiri soğuk işleyebiliyorlardı. Çeşitli kurganlardan bulunan altın eşyalar altını da iyi bir şekilde işlediklerini göstermektedir. Maden eritmede kullanılan odun kömürünü de kendileri üretmişlerdir.

- Çin'den Tuna boylarına kadar uzanan geniş bozkır sahalarda İskitlere ait çeşitli silâhlar, koşum takımları, kaplar ve vazolar, kemer tokaları, kopçalar ve birçok süs eşyası bulunmuştur.
- İskit sanatında, önemli bir yer tutan hayvan üslubunda en önemli motifler, At, geyik, kuş motifleridir. At unsurunun Türklerdeki önemini izaha bile gerek yoktur. Türk boylarının hemen tamamı ongun olarak yırtıcı kuşları seçmişlerdir. Doğan, kartal, şahin, atmaca vb kuşların her birisi bir Türk boyunun ongunu veya sembolüdür. Bu bilgiler Sakalar ve İskitlerin Türklerin giyim-kuşam, madenleri kullanımdaki başarıları ve özellikle de at koşumları vb. etnografik eserleri yönüyle Türk göçebe kültürünün ilk temsilcileri olduklarını düşündürmektedir.

Solda Kırım Kul-Oba'daki kurgandan ıkarılan İskit heykelciği, Saęda Tillia Tepe'de (Kuzey Afganistan) bulunan bir İskit buluntusu. İki yılan ya da ejder arasında bir insan figürü tasvir edilmiştir

ASYA HUN DEVLETİ

- MÖ 220 – MS 216 yıllarında egemenlik süren Hun Devleti'nin başkenti Ötüken'dir.
- Hunların en önemli yerleşim merkezleri Altay dağları eteklerindeki Pazırık vadisi, bugünkü Moğolistan'da bulunan Noin Ula ve Kazakistan'ın Alma Ata kenti yakınlarındaki Esik'tir.

MİMARİ

- Yapılan çeşitli kazılar sonucunda bu merkezlerde birçok sanat yapıtı ortaya çıkarılmıştır.
- Yarı göçebe yaşam biçimi, Hunlarda çadır sanatının, ölümden sonraki yaşama ait dinsel inanışları da kurganların gelişmesini sağlamıştır.
- Kurganlar, Orta Asya Türklerinin eşya ve hayvanlarıyla birlikte gömüldükleri mezarlardır. Bir kurgan, kare veya dikdörtgen biçiminde, yer seviyesinin altında, karaçam kütüklerinin birbirine geçmesiyle oluşan duvarların oluşturduğu odalardan meydana gelir.
- Hun Döneminin en önemli kurganları arasında Pazırık ve Noin Ula kurganları ile Esik Kurganı sayılabilir.

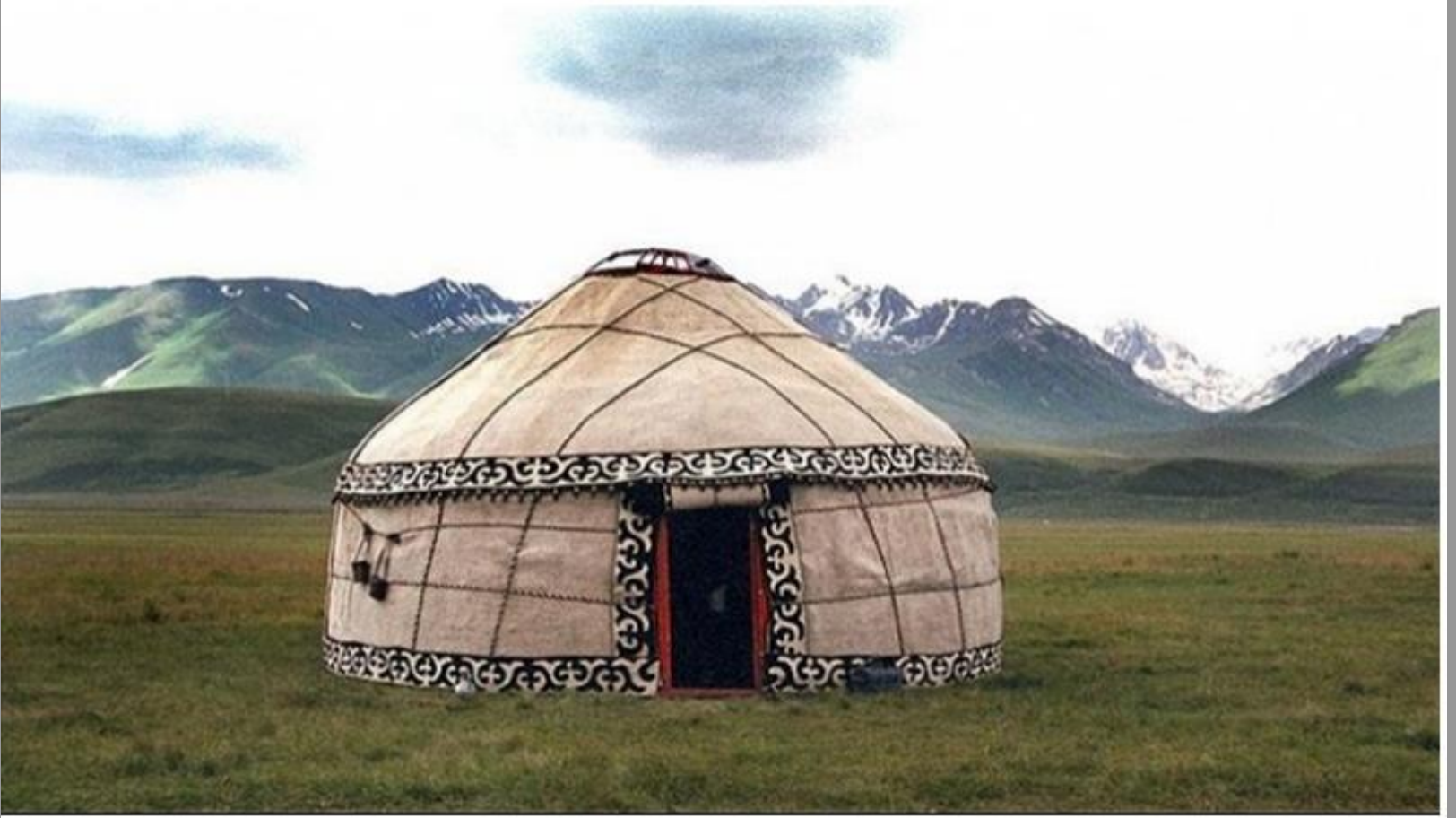
- Pazırık kurganları, 1929 yılında, Rus arkeologları Rudenko ve Gryaznov tarafından bulunmuştur.
- Bu kurganların içinde çeşitli at koşum takımları, keçeden yapılmış bellemeler (eyer altı örtüsü), geyik başı biçiminde maskeler, kemerler, tokalar gibi birçok eşya vardır.
- Noin Ula kurganları, arkeolog Radloff başkanlığındaki bir kazı heyeti tarafından ortaya çıkarılmıştır.
- Esik Kurganı ise 1969-1970 yıllarında, ünlü Kazak – Türk arkeoloğu Kemal Akişev tarafından yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bulunmuştur. Alma Ata kentinin yakınlarında, Isık Gölü kıyısında bulunan bu mezar, Göktürk alfabesiyle yazılmış yazılar ve genç prens cesedinin üzerinde bulunan altın zırhla birlikte ortaya çıkarılan çok sayıda altın sanat yapıtı nedeniyle bilim dünyasında yankılar uyandırmıştır.

Esik Kurganı - Altın Zırh

- adır, özellikle bozkır bölgelerinde hayvancılıkla geçinen, yaylak ve kışlak arasında gidip gelen yarı yerleşik Türk topluluklarınca günümüze değin kullanılagelmiştir.
- adır sanatı, gerek biçimleri gerek üzerindeki işlemleri ile Türk İslam mezar yapılarını etkilemiştir.
- Hunların diğer bir yerleşim yeri olan Ulan Ude’de yapılan kazılarda birçok Hun evi ortaya çıkarılmıştır. Bu evlerin altında sıcak hava ve dumanın geçtiği ısıtma boruları vardır. Hypocauste (hipokaust) adı verilen bu ısıtma sistemini Romalılar da kullanmıştır.

Geleneksel Türk adırdı

RESİM

- Hun Dönemine ilişkin resimler kaya ve mağara duvarlarında, çeşitli halılarda ve bellemelerde yer alır.
- Bunların bazıları boyayla bazıları da kazınarak ya da çizilerek yapılmıştır. Resimlerde çeşitli hayvan mücadeleleri, süvari ve savaşan insan figürleri, dinsel inançlar ve günlük yaşamla ilgili sahneler işlenmiştir.
- Halıların ve bellemelerin üzerine ise aplike tekniği ile resimler yapılmıştır. Aplike, keçe üzerine ince ve renkli deri ve kumaşlar yapıştırılarak yapılan bir resim tekniğidir. Bu resimlerde çeşitli hayvan mücadeleleri, geyik figürleri, kaplumbağalar, balıklar ve az da olsa insan başları betimlenmiştir. Pazırık buluntularından bir belleme üzerinde dağ keçisi figürü bunlara bir örnektir.

Küçük El Sanatları (Halı, Maden ve İşleme Sanatları)

- Türk halı sanatının ve dünya halılarının bilinen en erken tarihli örneği, Altaylardaki 5. Pazırık kurganında bulunduğu için Pazırık halısı olarak adlandırılan halıdır.

“PAZIRIK HALISI”

- Günümüzde Rusya'da St. Petersburg Hermitage müzesinde saklanan Pazırık Halısından alınan materyaller Rus ve İsviçre'deki bilim adamları tarafından karbon testine tabi tutulmuş ve çıkan sonuçlar halının M.Ö. 383-200 yılları arasına ait olduğu saptanmıştır.
- Pazırık halısı 1,89 x 2 m boyutunda olup Gördes (Türk) düğümüyle dokunmuştur.
- Halı, üçü dar ikisi geniş beş bordürle çevrilidir. Bordür, halıların etrafını kuşatan çerçeve biçiminde süslü ya da süssüz, dar ve uzun parçadır. Halının zemini dört sıra hâlinde altışar madalyonla yirmi dört kareye ayrılmış ve bunların içi dört yapraklı bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Halının en iç ve en dıştaki dar bordürlerinde aslan ve grifon, daha dıştaki geniş bordürde ise süvari figürleri yer alır.
- Kök boyayla renklendirilmiş olan halıda motifler kırmızı, sarı ve mavi renklindedir.

PAZIRIK HALISI

- Türk işleme sanatının en eski örnekleri de Hunlara ait kurganlarda yapılan kazılar sonucu bulunmuştur. Pazırık kurganlarından çıkarılan keçeden yapılmış ve üzeri aplike olarak işlenmiş eyer örtüleri, Türk işleme sanatının bilinen ilk örnekleri olması bakımından oldukça önemlidir. Bu yapıtlar üzerinde çeşitli hayvan mücadele sahneleri ve hayvan figürleri görülmektedir. Kurganlarda yapılan kazılarda ayrıca deri, kumaş, yün veya keçeden giysiler de bulunmuştur. İçe giyilen gömlekler, keçe veya deriden bot ve çizmeler, yün çoraplar, kulakları kapatan başlıklar gibi giysiler bozkırın soğuk iklimine ve yaşamına uygundur.
- Çeşitli maden yapım ve süsleme tekniklerinin uygulandığı yapıtlar, günlük kullanım eşyaları, silahlar, at koşum takımlarının madenî kısımları, takılar, tokalar, tören kazanları, çadır tepelikleri gibi çeşitli tiplerde ve boyutlarda yapılmıştır. Söz konusu yapıtların üzerinde çeşitli sembolik anlamları olan aslan, kaplan, geyik, at gibi hayvanlar ve hayvan mücadele sahneleri görülmektedir.
- Hun ve Göktürklerle gelişen, İslamiyetten sonraki Türk sanatında da etkisini gösteren hayvan üslubu, erken dönem Türk sanatının en önemli sanat üslubudur.

AVRUPA HUN DEVLETİ

- Avrupa'ya göç ederek Kavimler Göçü'ne neden olan Hunlar tarafından kurulmuştur (375 – 469)
- Hunlar Avrupa'da da göçebe geleneklerini sürdürmüşler ve hakimiyetleri altındaki toplumlarla kültür alışverişinde bulunmuşlardır.
- Hunların temsil ettiği bozkır sanatı Avrupa'da etkili oldu, madeni işlemeyi öğrendiler.
- 4. yüzyılın başlarından itibaren Hunlar, Hıristiyanlığı kabul etmeye başlamışlar ve zamanla ulusal kimliklerini kaybetmişlerdir.

Kavimler Göçü

- Asya Hun İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Asya'nın batısında bulunan Hunlar, Hazar Denizi ile Aral Gölü arasındaki bölgede yaşayan Alanların topraklarını ele geçirmişlerdir. Bu bölgenin Hunların eline geçmesi, onların Avrupa içlerine kadar ilerlemelerinin başlangıcı olmuştur.
- Karadeniz'in kuzeyi ile Doğu Avrupa'da IV. yüzyılda Ostrogotlar, Vizigotlar, Gepitler ve Vandallar gibi birçok Germen kavmi bulunmaktaydı. Hunların Karadeniz'in kuzeyine gelmeleri, bu bölgede bir göç hareketini başlatmıştır (375). Hunların bu hareketiyle bölgede tutunamayan kavimler, batıya göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu kavimler, önlerine çıkan diğer kavimlerin yerlerinden ayrılmalarına neden olmuştur. Kavimlerin yıllarca süren bu yer değiştirmelerine "Kavimler Göçü" denilmiştir.

GÖKTÜRK DEVLETİ

- Göktürkler (552-744), yaklaşık 192 yıl hükümdarlıklarını sürdürmüşlerdir.
- Göktürkler de Hunlarda olduğu gibi yarı göçebe yaşam biçimleri ve dinsel inanışlarına (Şamanizm ve Gök Tanrı inancı) uygun sanat etkinlikleri (bozkır sanatı) göstermişlerdir. Ayrıca ilk yazılı belgeleri bırakmaları bakımından da Türk tarihinde ayrı bir yere sahip olmuşlardır.

MİMARİ

- Çadırların konut olarak kullanımı Göktürkler Döneminde de sürmüştür. Ancak bu dönemde mimaride bazı değişik türler de ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, yer üstünde yapılmış bazen tapınak diye de anılan ama aslında ölen önemli bir kişinin anısına yapılmış mezar anıtlarıdır.
- Çin mimarisinde de benzerleri görülen bu mimari düzenlemelerin en ünlüleri; Orhun ırmağı kıyılarında bulunan Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk mezar anıtlarıdır.

- Yapılan kazı ve araştırmalar, bu üç mezar anıtının benzer bir plana sahip olduğunu göstermektedir. Bunlar duvarlarla çevrili bir dikdörtgen alan içerisinde, tören yolu ve bu yol üzerinde, ölen kişinin yaptıklarından ve devletin durumundan söz eden anıt, yolun iki yanında çeşitli heykeller ve ortada bir sunaktan oluşmuştur.
- Orhun Anıtları: Göktürkler Döneminin, Türk sanat ve kültür tarihi için en önemli yanlarından birisi de bol miktarda yazılı anıtın günümüze gelebilmesidir. Bu anıtlar Türk adının geçtiği ilk Türkçe metinler ve taşa yazılmış ilk Türk tarihi olmaları açısından önemlidir. Ayrıca anıtlar, üzerlerindeki ejder figürü kabartmaları, dağ keçisi figür damgası ve kaplumbağa heykeli kaideleri bakımından birer sanat yapıtıdır.
- Orhun Anıtları'nın en ünlüleri, Baykal Gölü çevresinde Orhun Irmağı kıyısında bulunan Vezir Tonyukuk, Kül Ti-gin ve Bilge Kağan anıtlarıdır.
- Kül Tigin Anıtı: 732 yılında Kül Tigin adına ağabeyi Bilge Kağan tarafından diktirilmiştir.
- Kalker taşından yapılan anıtın tepesi, bir kemer oluşturacak biçimde düzenlenmiştir ve üzerinde ejderha figürü kabartmaları bulunmaktadır. Anıtın batı cephesine Çince bir metin, diğer yüzeylerine ise oldukça düzgün Türkçe metinler kazınmıştır.

Orhun Anıtları

- Bilge Kağan Anıtı: Kül Tigin Anıtı'nın 1 km kadar güneyinde bulunan Bilge Kağan Anıtı, 735 yılında dikilmiştir. Günümüze oldukça harap bir durumda gelen anıtın yazıları da okunamayacak derecede siliktir. Çince yazıların üzerine Türkçe açıklamaları yazılmıştır.
- Tonyukuk Anıtı: Bilge Kağan'ın veziri, Tonyukuk'un yapmış olduğu hizmetleri belirten anıt, 720-725 yıllarında vezirin kendisi tarafından diktirilmiştir.
- İki ayrı dikili taştan oluşan dikdörtgen biçimindeki anıtın ilkinde 35, ikincisinde de 27 satır bulunmaktadır.

Heykel Sanatı

- Bu dönemde özellikle Türk ikonografisinin özelliklerini taşıyan gerçekçi anlayışa yakın üslupla yontulmuş heykeller dikkati çeker. Bunlar Türk yüz şemasını, saç biçimini ve giyim tarzını (başlıklı kaftan, pantolon, kemer, çizme vb.) yansıtan örneklerdir. Heykellerin çoğu, bir elleriyle silahını, öbür elleriyle güç ve hükümdarlık sembolü olan bir kadeh, kül kabı vb. bir şey tutarken betimlenmiştir.
- Heykel örnekleri arasında balballar önemli yer tutar. Balbal, Orta Asya Türk sanatında, öldürülen her düşman için dikilen kabartmalı taşlara verilen addır.
- Soylu kişi veya hükümdarların mezarlarına ya da anıtlarına dikilen ve çoğu kez biçimlendirilmemiş veya çok az işlenmiş taşlardan oluşan balballar, ölen kişiye öteki dünyada hizmet edeceğine inanılan düşmanları temsil etmeleri bakımından ilgi çekici yapıtlardır.
- Balballar; elbiseleri, kemerleri, başlıkları, silahları, saçları ve bıyıkları ile başlı başına birer portre heykel özelliğindedir.

Küçük El Sanatları

- Göktürklere ait birçok kurganda yapılan kazılarda kumaşlar, dokumalar ve çeşitli madenî yapıtlar bulunmuştur.
- Bilge Kağan Mezar Anıtı çevresinde yapılan kazılarda ünlü Bilge Kağan Hazinesi ortaya çıkarılmıştır.
- Göktürklerde keramik sanatı da gelişmiştir. Keramik (seramik), ham maddesi toprak olup elde, kalıpta ya da tornada biçimlendirilmiş her tür kap kacağın genel adıdır. Göktürk keramikleri çoğu kez elle biçimlendirilmiştir ve kırmızı renkli astarlıdır.
- Göktürkler Dönemi aynı zamanda, İslamiyetten sonra tamamen Arap yazısının egemenliğine girecek olan Türk hat sanatının başlangıç dönemidir. Belirli estetik özellikler içeren Göktürk yazısı ve daha sonraki Uygur yazısı bu sanat dalında önemli gelişmeler göstermiştir.

UYGUR DEVLETİ

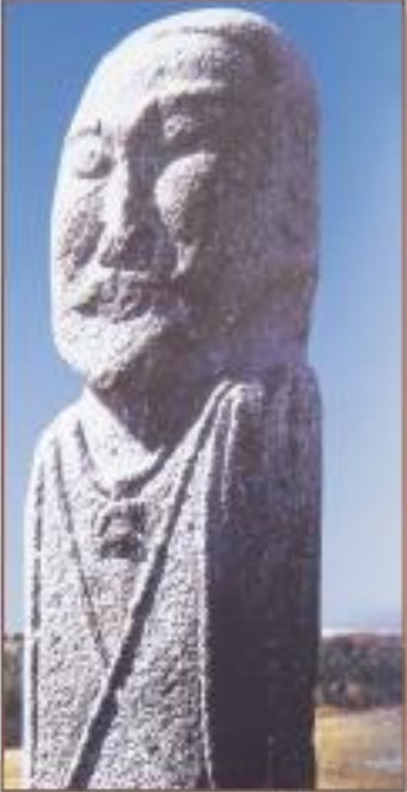
- Uygurlar (745 – 840) yerleşik hayata geçen ilk Türk devletidir. Kağıt ve matbaayı kullanmışlar ve ilk kez matbaayla kitap basan Türk devleti olmuşlardır. Modern tarımla uğraşıp, kanallar açmışlardır. Kendilerine ait Uygur alfabesini kullanmışlardır. Kırgızların saldırıları sonucu yıkılmıştır.

MİMARİ

- Uygurlar umumiyetle iki kanatlı kapı ile açılan ve küçük bir evcik şeklinde giriş yeri olan etrafı yarı yükseklikte duvarla çevrili evlerde oturuyorlardı. Evler, yarım metre yüksek bir tuğla duvar üzerinde yükseliyor, uzun kenarın ortasından bir merdiven yukarı götürülüyordu. Asıl ev çok defa tek katlı, duvarlar masif örgülü, pencereler ilk zamanlarda yuvarlak kemerli, sonraları dört köşeli idi. Çin evlerini andıran ağır, kiremitle, dik sırtlı çatının iki ucu bir kuş biçiminde nihayetleniyordu. Çatı süslü ve kırmızı renkli idi. Çevre duvarları ile ev arasında ağaçlarla bahçe, binek ve yük hayvanları için yer bulunuyordu. Odalarda renkli döşemeler veya halılar vardı. Uygurlar 30 cm yükseklikte alçak banklar üzerinde veya yerde oturuyorlardı

HEYKEL SANATI

- Uygurlar görülmemiş realist ve yeni bir heykel sanatı meydana getirmişlerdir.
- Kızıl'da bulunan diz çökmüş halde, omuzunda yük taşıyan 47 cm boyundaki toprak heykel, VIII-IX. yüzyıl Uygur heykel sanatı için karakteristiktir. Heykel boyalıdır, cildi esmer beyaz, saçları siyah, sadece kahverengi bir peştemalla vücudu çıplak olup realist bir üslûbu vardır.
- Selçuk'ta bulunmuş olan bir at başı, 27 cm. boyundadır, VIII-IX. yüzyıllara aittir. Kalıptan alçıya alınmıştır, kabarmış yeleleri ile garip bir yüz ifadesi vardır. Hunlar'dan gelen hayvan üslûbu ile Çin'den farklıdır. Kuvvetle üslûplaşmış olan heykelde, yele ve perçemler çok olgun çizgilerle belirtilmiş olup, hemen hemen demon benzer bir ifade taşımaktadır.
- Sorçuk'ta bulunan diğer bir heykel olan fil başı 38 cm. boyundadır, VIII-IX. yüzyıllara tarihlenir. Kalıptan alçıya alınmış, baş kuvvetle üslûplanmış olup, fili tanımayan biri tarafından yapılmıştır, grotesk bir ifade taşımaktadır. Buna benzer, kuvvetle üslûplanmış fil başı tasvirleri Kuça'daki duvar resimlerinde görülür. At, deve, keçi gibi bölgede bol bulunan diğer hayvanların başları şaşılacak bir doğrulukla resmedilmiştir. VIII-IX. yüzyıllarda yapılmış olan bu Uygur heykellerinin, başka yerde benzerlerini bulmak hemen hemen imkânsızdır

*Köktürklerden kalan
bir balbal*

*Köktürklerden kalan
Kültigin heykelinin başı*

*Uygurlardan kalan "Diz
Çökmüş Adam" heykeli*

*Uygurlardan kalan
Atbaşı heykeli*

RESİM SANATI

- Eski Türk resminin asıl temsilcileri, Uygur Türkleridir. Eski Uygur şehirleri harabelerinde bulunan 8 ve 9. yüzyıllardan kalma Budist ve Maniheizm duvar resimleri ile minyatürler Türk resminin bugüne kadar bilinen en eski örnekleridir. Bunlarda rahipler, vakıf yapanlar, müzisyenler tasvir edilmektedir. Kompozisyon, sıralama halinde ve simetrik bir düzene göredir. Koyu mavi ve kırmızının çok olduğu parlak renkler kullanılmıştır. Uygurlar'ın Budist resim sanatının en önemli âbidesi Murtuk civarında Bezeklik'te bulunan mabettir.
- İnsan yüzüne ferdi portre özelliği vermek sanatı 750'den sonra ilk defa Türk Uygur duvar resimlerinde başlamıştır.

MİNYATÜR SANATI

- Orta Asya'nın Turfan, Hotan gibi eski Türk şehirlerinde keşfedilip, altıncı yüzyıla ait olan duvar resimleri ve minyatürler, Türk minyatürünün bu devirde nasıl bir mükemmelliğe ve sanat inceliğine yükseldiğini göstermektedir.
- Uygurların bugüne çok az sayıda kalan minyatürlerinde, Gazne ve Büyük Selçuklu figür sanatında bol olarak karşımıza çıkan ve "Uygur tipi" olarak karakterize ettiğimiz uzun saçlı, dolgun yanaklı, ufak ağızlı, ince-uzun burunlu, çekik gözlü ve kaşlı bir yüz şeması dikkati çeker.

Uygur freski

- Uygur zamanından kalan minyatürler maniheizt kitaplardan sayfalardır. Bunlar, kısmen dinî, kısmen dünyevî sahneleri canlandıırırlar.

Uygur devrinde diğer sanat dalları bakımından da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle keramik sanatında İslamiyetten sonra bu konudaki repertuarın temelini oluşturacak özelliklerin ortaya çıktığını kabul edebiliriz. Öte yandan uygurlarda karşımıza çıkan sırlı tuğla ve yer tuğlaları, mimaride çini ve sırlı tuğla kullanımının temelini oluşturmuştur.

İslamiyet Sonrası Türk Devletleri

- **Türklerin İslamiyet'e geçişi;**
- İslam dinini kabul etmeden önceki dönemde Türkler, Şamanist kültürün etkisindeydiler ve Gök-tanrı (Gök-tengri) dinini benimsemişlerdi. Bununla birlikte, zamanın koşullarına bağlı olarak değişik dönemlerde değişik dinlere bağlı kalmışlardı.
- Örneğin, Çin'de (386-556) bir devlet kurmuş olan Tabgaç Budizm'i benimserken, Uygur döneminde (745-840) Türkler arasında Budizm ve Maniheizm yaygınlık kazanmıştır. Bunun yanında, kimi Türkler (Hazarlar) Museviliği seçmiş, Peçenekler ve Kumanlar gibi bir kısmı da Hristiyanlığı benimsemişlerdir. Böylece, Türklerin Araplarla ilk karşılaştıkları tarihe kadar değişik dinleri kabul ettikleri söylenebilir.
- Türkler, Emeviler döneminin (661-750) başlangıcından itibaren İslam devletleri ve Arapların hizmetinde bulunmuşlardır. Ayrıca Türkler, Emevi devletinin çöküşü ve Abbasiler döneminin başlamasına neden olan ihtilal hareketi içinde önemli bir rol oynamışlardır. Aslında, 632 yılında Hicret'le birlikte İslamiyeti yaymaya başlamış olan Müslümanlar, Abbasi iktidarının başlangıcına (750) kadar geçen sürede genişleme faaliyetinin büyük bölümünü tamamlamışlardı. 634'te Arap Yarımadasını, 642'de Bizans ve Sasani topraklarını ele geçiren Müslümanlar, 656 yılında nüfuz alanlarını kuzeyde Kafkaslar ve doğuda da Ceyhun Irmağı'na kadar genişletmiş bulunuyorlardı.

- Türkler, 751 yılında yapılan Talas Savaşı'nda Çinliler'e karşı paralı askerler olarak Araplarla birlikte savaşmışlardı. Çinlilere karşı kazanılan bu zafer; Türk egemenliğinin Batı Türkistan'da sürmesini sağlarken Araplara Türklerle dostluk ilişkisini geliştirme fırsatı vermiş, bu ilişki ile birlikte Türkler de gittikçe artan biçimde İslamiyeti kabul etmeye başlamışlardı.
- Müslümanlık, 10. yy.'da Türkler arasında yaygınlık kazanmıştır. Fakat, Türklerin ilk kez ortaya çıktıkları ve ilk devletlerini kurdukları bozkırların Müslümanlaştırılması 14. yy.'a kadar sürmüştür.
- Böylece, Türklerin Müslümanlaştırılması yaklaşık 5 yüzyıllık bir süre almıştır. Orta Asya'da Arap yayılmasını izleyen dönemdeki Türk tarihine ilişkin en önemli gelişme, Türklerin önce İran ve ardından da Anadolu'ya göçleri olmuştur.

- Oğuzlar gibi bir Türkmen boyu olan Karluklar, Talas savaşında Arapların yanında yer almıştır. Göçebe olan bu topluluk daha sonra Karahanlı devletinin kurucu tebaası arasında yer almıştır. Karluklar tarihte toplu olarak İslamı kabul eden ilk Türklerdir.
- Karahanlı devleti ise ilk Türk İslam devletidir.
- **İslamiyetin kabulünün Türk sanatı üzerindeki etkileri;**
- İslamiyetten önce heykelcilik Türklerde görülen bir sanat dalı idi. Kültigin'in heykeli ile balballar bu dönemlere ait birer örnektir.
- Fakat İslam dininde, putperestliğin doğurduğu atmosfer, bu sanatın gelişmesini engellemiştir. Türk -İslam Devletlerinde gelişen başlıca sanat dalları, çinicilik, minyatür, tezhip, ebru, süsleme, hat, oymacılık, kakmacılık ve mimaridir.
- Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra doğal olarak sanat alanında Türk-İslam sentezi sanatlar ortaya çıkmış oldu. Tezyîni Sanatlar, Türk Musikisi, Türk Mutfağı, Mimari, Temaşa Sanatları bu sentezin etkisinde kaldı.

- Tezyîni Sanatları olarak Bezeme, Hat sanatı (Hüsn-i Hat), Tezhib, Yaprak Üzerine Hüsn-i Hat, Tuğra, Ferman, Ebrû, Gravür, Kat'ı, Çini, ve Kalemîşi, Seramik örnek gösterebiliriz.
- Türk – İslam devletlerinin sanatsal kaynakları Orta Asya'da kurulan Türk devletlerine dayanmaktadır. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonraki dönemde Arap ve Fars sanatından aldıkları örnekleri kendi anlayışlarıyla devam ettirmişlerdir.
- Türklere ait ilk önemli mimari eserler, Uygurların yerleşik yaşama geçmelerinden sonra ortaya konulmuştur. Halkın büyük bölümü göçebe olan Hunlar ve Göktürkler dönemlerine ait mimari eserlere fazla rastlanmamıştır. Türk – İslam devletleri döneminde mimariye önem verilmiş ve birçok güzel eser ortaya çıkmıştır. Türk – İslam devletlerinde gelişen mimari tarzlar camiler, saraylar, hastaneler, çarşılar, han, hamam, kervansaray, su kemerleri, türbeler, oymacılık, kakmacılık gibi alanlarda görülmüştür.

- Türkler, İslam mimarisine bazı katkılarda bulunmuşlardır. Bunlardan bazıları; Tuğla kümbet mimarisi ve çift kubbe, “Demet Sütunlu” ince ve yüksek minareler, sivri kemer, Türk üçgeni, beş köşeli veya dikdörtgen mihraptır. Bu eserlerin dış yüzeyleri çini ve oymalarla süslenmiştir.
- Halı ve kilim dokumacılığı, minyatür, tezhip, ciltçilik, hat, oymacılık sanatlarında da bu dönemde büyük gelişmeler görülmüş, sayısız güzel eserler meydana getirilmiştir.